

Szilágyi István

Magyar, román, belga szociális szakos hallgatók összehasonlító érték- és attitűdvizsgálata

Doktori (PhD) értekezés
Debreceni Egyetem
Debrecen, 2001

1. A kutatás előzményei

1.1. A szociális szakma és a képzés kialakulása Magyarországon

A szociális munkás szakma létrejöttéhez – mint minden más szakmáéhoz – néhány feltétel elkerülhetetlenül szükséges. Először is szükség van arra, hogy legyen rá valós igény. Továbbá szükség van a szakma tartalmának és standardjainak kialakítására, fontos meghatározni, hogy a szakmát végzők hol és hogyan fejtik ki tevékenységüket, szükséges a szakma képzésének megszervezése, és még lehetne folytatni a felsorolást. Mindezek a feltételek léteztek a szociális munka szakmává válásának folyamatában, amit máig sem tekinthetünk lezártnak.

A képzés és a hivatalos szakmává alakulás folyamatában, az 1990-ben megrendezett soproni konferenciát jelölik meg legtöbben kiindulópontnak, habár azelőtt is voltak erre irányuló próbálkozások. Az utóbbi évtizedek próbálkozásaiából megemlíthetjük, hogy 1968-ban az akkori Fővárosi Tanács V. B. tagjainak kezdeményezésére létrehoztak nevelési tanácsadókat, ahol főleg oktatási és nevelési problémákkal foglalkoztak a szakemberek, de nem „legalizált” formában szociális problémák kezelésére is sor került. Az 1970-es évek végén megalakult a SZETA, a LARES, amelyekben a szociális és a szociálpolitikai problémákat elkezdték önállóan kezelni. 1973-ban elindult a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán pszichopedagógusképzés, majd 1974-ben az úgynevezett szociális szervező levelezői képzés indult be.

Az első családsegítő központok megnyitásának évében, 1985-ben, az ELTE posztgraduális képzést indított szociológus-szociálpolitikus szakon (Győri 1996).

Nagyon fontos lépésnek számít, hogy 1987-ben létrejött a Szociális- és Egészségügyi Minisztérium és mellette a Szociális Szakképzési Bizottság.

Végül 1989-ben Szekszárdon megindult az első felsőfokú általános szociálismunkás-képzés. (Megemlíthetjük, hogy ezt megelőzően 1988-ban Egerben középfokú kísérleti szociális asszisztens képzést indítottak el, belföldi és külföldi szakemberek támogatásával és irányításával.) Amint már említettem, a soproni konferencia fordulatot jelentett ebben a folyamatban és ennek eredményeként értékelhető, hogy 1990 szeptemberében öt felsőfokú intézményben elindult a nappali általános szociálismunkás-képzés. Itt említeném meg, hogy jelen dolgozat témavezetője, dr. Bugán Antal, az egyik bírálója dr. Hegyesi Gábor, valamint jómagam aktív résztvevői voltunk ennek a konferenciának, és azóta is tevékenységünk kapcsolódik különböző szintű szociális képzésekhez. A következő években nemcsak a szakma hivatalos elismeréséért folyt a küzdelem, hanem a kötelező képzési feltételek előírásáért is. „Az elmúlt 10 év egyik minden bizonnyal legjelentősebb eredménye a felsőfokú alapszakok képesítési követelményeinek és a képzési időnek kormányrendeleti szabályozása, továbbá a középfokú szociális asszisztens szakmai követelményeinek központi programjának kimunkálása és megjelenése volt” (Budai 1999: 96).

A hazai képzések vívmánya, hogy a képzés időtartama 4-5 év, a 2-3-4 éves külföldi felsőfokú képzésekkel szemben. Szintén a képzési rendszerek fejlődésének és elterjedésének következményeként értékelhetjük, hogy az 1994 elején megjelenő népjóléti minisztériumi rendelet kötelezővé teszi a szociális posztok betöltésénél a szakirányú felsőfokú végzettség meglétét. Addig gyakorlatilag bármely humán diplomával rendelkező személy betölthetett szociális munkás munkakört, és nem kellett ehhez szakirányú ismereteket szereznie.

„A távolabbi múlt, a szociálismunkás-képzés 100 éve és az »új« hazai képzés immár 10 éve jelentős örökséget hagyományozott a jelen képző szakembereire. Ma már egyértelműen megállapítható, hogy a kivételes lehetőséggel jól sáfárkodott, és maradandót alkotott (lásd: a Szociális Képzési Bizottság, a Soproni Konferencia, az Iskolaszövetség létrejötte, az első szociálismunkás-képző tanterv irányelveinek kimunkálása stb.) a szociális képzést vállaló és felállító szakmai, oktatói, politikai kör a 80-as évek végén. De az is egyre egyértelműbben világossá válik, hogy most, az ezredforduló időszakában már korántsem elégedhetünk meg egykori vívmányainkkal, azok már nem elégséges feltételei a továbbfejlődésnek” (Budai 1999, 94).

A fejlődést jól illusztrálja, hogy 1999-ben Magyarországon 21 felsőfokú intézményben és 13 középfokú iskolában folyt iskolarendszerű szociális képzés. A szociális szakma fejlődésének másik mutatója az, hogy a szakma folyamatosan differenciálódott és jelenleg egyetemi és főiskolai szinten folyik szociálismunkás-, szociálpedagógus- és szociálpolitikus-képzés és fo-

lyamatban van más szakok: szociális menedzser, addiktológiai konzulens és a szupervizor kurzus akkreditációja.

Ami a szakma iránti társadalmi igényt illeti, egyes felmérésekből, arra lehet következtetni, hogy sokkal több szakemberre lenne szükség, mint amennyi jelenleg van.

A Horváth Ágota és Lévai Katalin (1966) által lefolytatott vizsgálatok kimutatták, hogy a szociális szakma bizonyos területein (hajléktalanellátás, gondozási központok) dolgozók kb. 25%-a rendelkezik közép- vagy felsőfokú végzettséggel és ebből kb. 30% munka mellett, esti tanfolyamon szerezte végzettségét. 1966-os adatok szerint a szociális alapellátásban 12-14 000 felsőfokú szakember és 22-23 000 középfokú végzettségű szakember dolgozott. A szakma pedig 35 000 középfokú és 34 800 felsőfokú szakembert igényelt az említett periódusban. Ez az arány azóta természetesen javult. Nehéz lenne jelenleg az igényekről pontos adatokat közölni, mert a szolgáltatások köre folyamatosan bővül (lásd gyermekjóléti szolgáltatások hálózata).

1.2. A kutatás előzményeiről és céljáról

Az értékorientáció és az attitűd összefüggéseinek vizsgálatát a szociális képzésekben elméleti és gyakorlati tények teszik indokolttá.

A kutatást az az elméleti tény indokolja, hogy az értékek formálódása a pályaszocializáció egyik legfontosabb kérdése, amelynek fontos szerepe van a szociális identitás és a szakmai identitás alakulásában. A pályaatitűd maga is sajátos értékorientáció, amely a képzés során alakítható úgy, hogy stabilan jellemzővé váljon a majdani segítő foglalkozás gyakorlatában. Az attitűdök (és értékek) kognitív összetevőinek alakulásában az elméleti ismeretek játszanak döntő szerepet, míg az érzelmi és viselkedésbeli összetevők alakulását a személyiségfejlesztő módszerek határozzák meg.

A gyakorlat szempontjából azért tartjuk fontosnak a kutatást, mert jelenleg a szociális képzésekben nincsenek kidolgozva olyan módszerek, amelyek pontosan mutatnák a képzés folyamatában bekövetkezett személyiségváltozásokat.

A különböző személyiségfejlesztő módszerek hatékonyságáról, valamint ezek érték- és attitűdformáló szerepéről számtalan vita folyt a szakképzésen belül, de ezek nem jutottak túl a szubjektív vélekedések szintjén. Többször felmerült az objektív módszerek kidolgozásának problematikája (például az Iskolaszövetségben), de mindmáig nem került sor konkrét lépésekre az ügyben. Kevés vizsgálat foglalkozott az érték és az attitűd problematikájával a szociális képzésekben (pl. Fónai–Kiss–Fábián 1993), és azok is inkább statikusan vizsgálták a jelenséget.

A tanárképzésben tanszékünk 1992-ben kísérletet tett a személyiségfejlesztő módszerek hatékonyságának objektív felmérésére. Az egyéves kísérlet

során különböző személyiségfejlesztő módszerek hatékonyságát vizsgáltuk meg a Leary-féle interperszonális vizsgálólista, a CPI és Szuperteszt segítségével. A kísérleti és a kontrollcsoport eredményei, összehasonlító elemzéseik egyértelműen igazolták a fejlesztés hatékonyságát a pedagógus pálya szempontjából fontos attitűdök és értékek alakulása szempontjából.

A kutatás célja az elsős és végzős hallgatók szakmai attitűdjeinek és értékorientációinak vizsgálata, valamint ezek alapján a három populáció (magyar, román, belga) összehasonlítása. Ezen túl reméljük, hogy a kutatás tapasztalatai segíthetnek a szociális pályára készülők tudatosabb felkészítésében, képzési programok átdolgozásában, illetve támpontokat nyújthatnak a tantervben szereplő fejlesztőfoglalkozások eredményességének méréséhez.

2. A kutatás bemutatása

2.1. Az elővizsgálat. Az elővizsgálat célja

Az elővizsgálat célja a vizsgálatunk körébe bevont értéklista, valamint az attitűdskála kialakítása volt. Az elővizsgálatban 40 hallgató vett részt, amelyből 20 egri, 10 kolozsvári és 10 namuri hallgató volt.

Kutatásunkhoz nem akartunk valamilyen hagyományos értékvizsgálatot (pl. Rokeach-féle, Gordon stb.) vagy attitűdskálát felhasználni, ezért a megvizsgált populáció köréből kiválasztott hallgatókkal (akik a későbbi vizsgálatban nem vettek részt) készített interjúk tartalomelemzését használtuk fel az értéklista és az attitűdskála kialakításához. Az interjú kérdései arra irányultak, hogy mit tartanak fontosnak az életben az alapvető szocializációs színtereken (család, kortársak, intézményrendszerek stb.). Így megpróbáltunk közelebb kerülni az adott populáció valós értékeihez.

Mind az értéklista, mind az attitűdskála kidolgozásához az interjúk anyagát használtuk fel azzal a különbséggel, hogy az értéklista kialakításánál a teljes interjú anyagára támaszkodtunk, míg az attitűdskálánál csak a szakmával kapcsolatos kérdések tartalmát használtuk fel.

Az értéklista kialakítása

Az elővizsgálatban részt vevő hallgatók az interjúterv alapján a következő kérdésekre válaszoltak:

Az interjútervben feltett kérdések: „Mit tartasz nagyon fontosnak? a családi életben? baráti kapcsolatokban? társadalmi és politikai életben? szakmai munkádban?” Arra törekedtünk, hogy a kérdéseink legyenek neutrálisok, ne tartalmazzanak, és ne sugalljanak értékelést, állásfoglalást. Nem korlátoztuk az egyes kérdésekre adott válaszok időtartamát, és elfogadtuk, hogy az alanyok utólag visszatérjenek az előző kérdésekhez, ha eszükbe jutott egy újabb vélemény (válasz). A hallgatók válaszait nagyon

pontosan lejegyeztük. Ezután következett az interjúk anyagának értékszemponti tartalomelemzése.

Az értékszemponti tartalomelemzés által feltárt értékek száma 41 volt. Ez túl soknak bizonyult a vizsgálat elvégzéséhez. Ezért hat, a vizsgálatban nem érintett kollégát, illetve hat nem szociális képzésben tanító kollégát kértem meg, hogy jelölje meg azokat az értékeket, amelyeket fontosnak tart az említett 41 érték közül. A vizsgálatban azokat tartottam meg, amelyben a kollégák egyetértésének mértéke a legnagyobb volt. Az eredeti értéklistán nem tartottam meg azokat az értékeket sem, amelyek a másik két nyelven nagy egybeesést („fedést”) mutattak, pl.: bizalom – megbízhatóság, szeretet – szerelem. Román nyelven a *szeretet* és *szerelem* szó ugyanazzal a szóval van kifejezve: *dragoste* (csak a szöveggörnyezet alapján lehet megkülönböztetni). A *bizalom* és *megbízhatóság* szavak mindkét nyelven majdnem ugyanazokkal a szavakkal vannak kifejezve: *incredere – om de increder* (román) és *confiance – homme de confiance* (francia).

Az így kialakult listán 31 érték szerepelt. Ezek között voltak olyanok is, melyek a Rokeach-féle értéklistán szerepelnek, pl. bölcsesség, kényelmes élet, független és megbízható; és olyan értékek is, amelyek nagymértékben azonosak a rokeachi értékekkel, pl. családi biztonság – családi harmónia, élvezetek – életörömök, segítőkész – segítségnyújtás.

Az értékek minél pontosabb értelmezése céljából, minden érték mellé, zárójelben feltüntettünk egy párszavas magyarázó szöveget is. Ennek a magyarázó-értelmező szövegnek a kialakítását asszociációs próbával végeztük el (Bugán 1994).

Az attitűdskála kialakítása

Az attitűdskála elkészítésénél arra szorítkozunk, hogy az adott válaszok alapján, a verbális repertoárból válogattunk ki itemeket, és így tulajdonképpen a vizsgálati alany verbális attitűdjét vizsgáltuk. A legtöbb pszichológiai és szociológiai kutatás a kiváltott verbális attitűd vizsgálataival foglalkozik. Green (1954) véleménye szerint ez a verbális attitűd nem minden esetben korrelál a megfelelő szituációban adott viselkedésekkel. Így nehéz felmérni, hogy milyen mértékben érvényesül a cselekvési attitűd. Ezzel a ténnyel vizsgálati célunk megvalósításánál is számolnunk kell. Vizsgálatunk céljának és jellegének leginkább a Likert-féle skála alkalmazása felelt meg.

Az attitűdskála kialakításánál szintén az interjúk anyagát használtuk fel. Főleg azokat a válaszokat, amelyek a szakmai munkára vonatkoztak. Ezeket állítások formájában írtuk le. Az interjú anyagából összeállított állításokat kiegészítettük olyan állításokkal, amelyek a szakma etikai viselkedésére vonatkoznak. Ezeket a szakmaetikai kódex anyagának felhasználásával készítettük el. (A szociális munka etikai kódexe) Az így kialakított állításokat a

szociális képzésben tanító kollégákkal és terepen dolgozó szociális szakemberekkel elemeztük, és végeztük el a megfelelő korrekciókat.

Az elővizsgálat tapasztalatai

Az interjúk elkészítésénél azt tapasztaltuk, hogy a segítői magatartással kapcsolatban az első évfolyamos hallgatók sok olyan választ adtak, amelyek laikus segítői attitűdöt tükröznek, és túlzottan „igyekeznek” beavatkozni mások életébe (pl. „mindig az emberek javát szolgálni”, „jó irányba megváltoztatni az életét”, „szeretetet mutatni”, „eldönteni, kit kell segíteni és kit nem”).

A végzős hallgatók válaszaiban már inkább a professzionális segítői attitűdök jellemzők (szakmai tudás, kompetencia, bizalom, megfelelő involváltság), illetve több olyan válasz van, amelyek etikai ismereteket és hozzáállást jelentenek (titoktartás, tárgyilagosság stb.).

Ezekre a különbségekre a vizsgálati részben próbálunk pontos magyarázatot kapni.

Az interjút egy reprezentatív populáción végeztem, így megjelentek az adott populációra jellemző értékek, közöttük olyan értékek is voltak, amelyek más hagyományos értékvizsgálatokban is szerepeltek. A rokeachi értéklistában is megtalálható értékek, mint pl. családi biztonság, élvezetek, segítségnyújtás, lehetőséget nyújtanak hasonló nemzetközi kutatások eredményeivel való összehasonlításra. (Ezekre az eredmények elemzésénél, értékelésénél részletesen kitérek.)

Az így kialakított értéklistát és attitűdskálát alkalmasnak találtam a különböző országokban tanuló hallgatók összehasonlító érték- és attitűdvizsgálatára, valamint a változások folyamatcentrikus vizsgálatához és végül egy „szakmaközi” összehasonlításhoz.

2.2. A fővizsgálat

A kutatásba bevont intézmények és a vizsgálati minta

A magyar szociális képzés integrált szemléletű, problémaközpontú és gyakorlatorientált képzés. Ötvözi az angolszász (social work), a német (sozialarbeiter/sozialpedagogie), valamint a spanyol és a skandináv szociális képzések tapasztalatait. A konkrét képzési elvek tekintetében – a szociális érzékenység fejlesztése, transzferálható tudás, saját személyiség fejlesztése – nincs eltérés a magyar és az említett képzések között.

A vizsgálatban részt vevő intézmények (Institut superieur de Formation Social – Namur, Universitatea Babeș–Bolyai, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola és Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola) között nagy hasonlóság mutatkozik a tananyagok tartalmában, a tudományterületekben, valamint az elmélet és a gyakorlat arányában.

Csupán két lényegesebb eltérést lehet kiemelni. Az egyik az, hogy az egri képzésben a szak jellegéből adódóan nagyobb óraszámokban történik a pedagógia oktatása, a másik eltérés pedig az, hogy a namuri képzésben valláselméletet is tanítanak (1 év heti 2 óra), amely a másik három képzőhelyen nem szerepel a tantervben.

A képzések hagyományának tekintetében Belgium több évtizedes múltra tekint vissza, míg a magyarországi képzés mindössze tízéves a romániai pedig 8 éves. A négy intézmény közül háromban szociálismunkás-képzés folyik (Romániában és Belgiumban szociális asszisztens megnevezéssel) az egri főiskolán szociálpedagógus-képzés van. A képzés időtartama a namuri főiskolán 3 év, a másik három intézményben 4 éves képzés folyik.

A fenti körülmények tükrében vizsgálatunkat általános tapasztalatszerzésre is felhasználjuk, amelyben hasznosítható következtetések mellett szeretnénk betekinteni más külföldi képzésekbe azzal a céllal, hogy képzéseinket össze tudjuk hasonlítani ezekkel.

Talán arra a kérdésre is (részleges) választ kapunk ezáltal, hogy hol is tartunk most, és mi is a teendő?

A fővizsgálatban részt vevő hallgatók száma 473 fő volt, amelyből 413 szociális képzésben, 60 pedig műszaki képzésben vett részt. A vizsgálati minta a következőképpen oszlott meg:

Hallgató:	I. éves	végzős
Magyarország: (EKTF és BGGYPF)	88	87
Románia (Babes-Bólyai Egyetem)	41	52
Belgium (Institute de Formation Social Namur)	41	42
Budapesti Műszaki Egyetem	–	60

A szociális képzésekben tanuló hallgatókkal az attitűd- és az értékvizsgálatot végeztük el, míg a műszaki szakos hallgatókkal csak az értékvizsgálatot (az elővizsgálatban leírt módon).

Kérdésfeltevés a kutatásban

Vizsgálatunkban a következő kérdésekre kerestünk választ:

- Milyen különbségek állapíthatók meg az elsős hallgatók s a végzős hallgatók szakmai attitűdjében?
- Melyek azok az attitűdbeli eltérések, amelyek csak egy adott képzésben jellemzők, és melyek az általános, minden kérdésre jellemző „bemeneti” és „kimeneti” eltérések?
- Milyen mértékben különbözik a hallgatók értékorientációja a képzés elején és végén, valamint milyen kulturális eltérések mutathatók ki a három populáció között?

- A szakmai attitűdök milyen mértékben befolyásolják az értékorientáció alakulását?

A kutatásunkban alkalmazott módszerünket alkalmasnak találjuk a fenti kutatási célok vizsgálatára (problémafeltáró jellegű módszer) de nem tekintjük általános kutatás-módszertani eszköznek.

Célunk, az említett kérdések alapján „bemeneti” és „kimeneti” állapotfelmérés. Az eredményeket csak az adott populációra értelmezzük, nem kívánjuk általános tendenciának tekinteni a három ország szociális képzésében.

A fővizsgálatunk eredményeinek feldolgozásában a következő módszereket alkalmaztuk:

- az attitűdvizsgálatnál a faktoranalízis módszerét (főkomponens-analízis) és szignifikáns változások elemzése;
- az értékvizsgálatban pedig a klaszteranalízis módszerét, valamint a rangsorértékek alapján történő összehasonlítást.

Az attitűdvizsgálat eredményeinek feldolgozása

Kutatásunk során olyan jelenséget (attitűdváltozást) vizsgáltunk, amelynél egyszerre több változóval kellett számolnunk. Erre a célra a faktoranalízis (főkomponens-analízis) módszerét alkalmaztuk. Az összefüggések elemzése céljából előbb korrelációs együtthatókat számítottunk ki (minden változónak minden egyes változóval való korrelációs együtthatóját kiszámítottuk). Ezt az adathalmazt korrelációs mátrixban tüntettük fel. Ezután a SPSS program alkalmazásával faktorokat hoztunk létre, és ezen belül minden item faktorsúlyát is kiszámítottuk. Végül az előbb említett program segítségével a faktorokon belüli itemeket faktorsúlyuk alapján sorba állítottuk. A román és a magyar hallgatók attitűdvizsgálata hasonló faktorokat mutatott:

- professzionális segítség faktor,
- laikus segítség faktor,
- kliensközpontúság faktor,
- autonómia faktor.

A professzionális segítség faktora és a laikus segítség faktora együttesen a szakmaiságot és a szakmai szocializáció alakulását tükrözi. Ezek jelzik a hallgatók szakmai identitásában bekövetkezett változásokat. A két faktor között szoros korreláció van (lásd későbbi elemzések). A kliensközpontúság faktora és az autonómia faktora mutatja a segítők kapcsolatrendszerének alakulását, köztük szintén kimutatható bizonyos szintű korreláció.

	FAKTOROK	
1.	Professzionális segítség	A szakmaiság
2.	Laikus segítség	leírása
3.	Kliensközpontúság	A kapcsolatok
4.	Autonómia	leírása

A faktorok jelentése

A *professzionális segítség faktor* azokat az attitűdöket tartalmazza, amelyek a hallgatók szakmáról kialakított képét tükrözik. A professzionális segítség faktor változása (a képzésbe való belépés és végzés között) önmagában is mutatja a szakmai identitásban bekövetkezett változásokat, de pontosabb értelmezést kapunk akkor, ha ezt összehasonlítjuk a laikus segítség faktor változásával.

A *laikus segítség faktora* azokat az attitűdöket tartalmazza, amelyek emocionálisan determináltak, szubjektívek, és nem ritkán irracionális elemeket is tartalmaznak.

A *kliensközpontúság faktor* azokat az attitűdöket tartalmazza, amelyek a kliensre való odafigyelést, az elfogadást és a kliens felelősségének fokozását fejezik ki.

Az *autonómia faktor* azokat az attitűdöket tartalmazza, amelyek a hallgatók határozottságát és önálló döntésképességét fejezik ki, de bizonyos mértékben az érettség és függetlenség mutatói is.

A szignifikáns attitűdbeli eltérések vizsgálata

Az attitűdök összehasonlító vizsgálatában arra is választ kerestünk, hogy melyek azok az attitűdváltozások, amelyek szignifikánsnak tekinthetők. A minták normális eloszlásáról lévén szó, T-próbás vizsgálatot végeztünk az elsős és a végzős hallgatók eredményeinek összehasonlítására.

A legtöbb szignifikáns eltérést a magyar képzésben lehet tapasztalni. Itt is jellemző a laikus segítői attitűdök csökkenése és a professzionális segítség fokozódása. Ami lényeges eltérésnek tűnik a belga és a román képzésekhez viszonyítva az, hogy az etikai kódexben szereplő attitűdök megfelelő és szignifikáns alakulását csak ennél tapasztalhatjuk.

Szintén pozitívumként értékelhető, hogy a szignifikánsan változó professzionális segítői attitűdök nagyon változatos (differentiált) tartalmi szférát (kapcsolati, kognitív, érzelmi) érintenek.

Mindhárom képzésben tapasztalt szignifikáns eltérések

- szeretettel fordulni a kliens felé szignifikáns csökkenés
- mindig más emberek javát szolgálni szignifikáns csökkenés
- jó irányba megváltoztatni az emberek életét szignifikáns csökkenés

A közös szignifikáns attitűdváltozások jelzik (akárcsak a faktoranalízis eredményei), hogy a képzések pozitív hatást gyakorolnak a kezdetben túlzottan emocionális és irracionális színezetű attitűdökre, amelyek gyakran személyes involváltságból adódnak. Nagyon fontos tényezőnek tekintjük ezt a változást, mert a szubjektív és az érzelmi túlfűtöttség számos esetben inadekvát beavatkozást, tapintatlanságot és sikertelen segítségnyújtást eredményez. Amint már jeleztük, ezek nem szűnnek meg teljesen a képzés során, de olyan csökkenést lehet tapasztalni, amely szakmailag elfogadható. A laikus attitűdök további csökkenését a képzés nem vállalhatja, ehhez a szakma gyakorlása szükséges.

3. Az értékvizsgálat eredményeinek feldolgozása

Abban az esetben, amikor az eredmények rangsorolás formában adóttak (mint vizsgálatunk esetében is), akkor a változás mértékének megállapítására és csoportok közti különbségek kimutatására általában a rangkorrelációs eljárások a legmegfelelőbbek. Vizsgálati célunknak megfelelően előbb kiszámítottuk minden csoport értékeinek rangsorát, a rangértékek százalékos arányát, valamint summa–százalék rangértékeket.

Az eredmények „bemenet–kimenet” és kultúrközi összehasonlítása céljából előbb minden értéknél külön-külön megvizsgáltuk a csoportok közti szignifikáns eltéréseket, majd az értékek közti összefüggések feltárásához a klaszteranalízis módszerét használtuk.

Az értékbeli eltérések kultúrközi elemzése

Ahhoz, hogy pontosan tudjuk értelmezni az értékekben tapasztalt eltéréseket a képzés során és az adott kultúrák között, figyelembe kell vennünk az értékek rangsorát, valamint az értékrangsorok közti különbségeket. Azokat az eltéréseket tartottuk lényegesnek, amelyeknél az értékrangsorok közti eltérés 8 vagy annál nagyobb volt.

Minden értéket külön-külön elemeztünk, az eltéréseket táblázatban tüntettük fel. Ezekből az elemzésekből mutatunk be kettőt.

(A táblázatokban a képző intézmények rövidített megnevezését találjuk függőlegesen és vízszintesen. A táblázatban található számok a rangsorbeli eltéréseket jelzik.)

Tolerancia

	XI	1	2	3	4	5	6	7
1	kolmaie+kolroie	0						
2	kolmaive+kolroive	0	0					
3	magyoie	-11	-11	0				
4	magyoive	-8	-8	3	0			
5	namurie	-15	-15	-4	-7	0		
6	namurive	-16	-16	-5	-8	-1	0	
7	musze	5	5	16	13	20	21	0

Szakmailag és a mindennapi életben is fontos érték. Ennek ellenére a műszaki képzésben (22.) és román szociális képzésben (17. és 17.) a rangsor második felében található. Míg a műszaki képzésben ez részben érthető a szociális képzésben negatívumként értékelhető (az interjúk elemzésében erre utaló tartalmakat nem találtunk). A magyar és főleg a belga hallgatók rangsorának első felében található a tolerancia.

Ryan (1980) Quebec tartományban (Kanada) végzett felmérésében a 10. helyre rangsorolt érték a 15. közül. Úgy tűnik, hogy általában a többnemzetiségű területeken ez kevésbé preferált érték. Kivételt képeznek azok a többnemzetiségű társadalmak, ahol nagy hangsúlyt fektetnek az egymással szembeni toleráns magatartás kialakítására. Ilyen a belga populáció is, ahol három nemzetiség él együtt (flamand, francia és német).

Egyenlőség

	XV	1	2	3	4	5	6	7
1	kolmaie+kolroie	0						
2	kolmaive+kolroive	7	0					
3	magyoie	-6	-13	0				
4	magyoive	7	0	13	0			
5	namurie	-20	-27	-14	-27	0		
6	namurive	-19	-26	-13	-26	1	0	
7	musze	6	-1	12	-1	26	25	0

A magyar és román hallgatóknál az értékrangsor második felében található (15. és 28. között), és mindkét csoportnál a képzés során csökken ennek a fontossága (28. és 28. a rangsorban). Ez talán azt is tükrözi, hogy a szakmában érvényesített elvek (pl. esélyegyenlőség) gyakran távol esnek a mindennapi életben érvényesített értékektől.

Más vizsgálatok (Feather 1975) az egyenlőség érték fontosságának növekedését tapasztalja a serdülőknél és ifjúkorúaknál. Nagyon nagy rangsorbeli

eltérés tapasztalható a belga (1. és 2. a rangsorban) és a többi csoport között. Beszélgetésekből kiderült, hogy a belgáknál a franciákhoz hasonló nemzeti jelmondat van: tolerancia, igazság, egyenlőség. Feltételezhetően az említett „nemzeti értékeknek” a megnyilvánulását tapasztaljuk ebben az értékválasztásban.

Magyarországi vizsgálatban (Hunyady 1996) a serdülők 3 fokozattal jelölik egy hétfokú skálán, és úgy gondolják, hogy a jövőben is csak kis mértékben fog növekedni ennek a fontossága.

Az értékstruktúrák feltárása klaszteranalízis segítségével

Értékvizsgálatunkban arra törekedtünk, hogy az egyes értékek kultúrközi és folyamatcentrikus elemzése mellett a klaszteranalízis módszerével olyan értékcsoportokat, klasztereket hozunk létre, amelyek a lehető legszorosabban kapcsolódnak egymáshoz, és viszonylag jobban eltérnek a többi klaszter elemeitől. Így a kezdetben rendezetlen adathalmazból, egymással összefüggő rendszert, úgynevezett klasztert alkottunk. Ez lehetőséget nyújt az értékek szerveződésének feltárásához, illetve a különböző értékek közti kapcsolatok megértéséhez.

Az elemzés során a következő klasztereket kaptuk:

Romániai vizsgálati csoport

Társadalmi irányultság klaszter
Hedoizmus klaszter
Társadalmi hatékonyság klaszter
Kompetencia klaszter
Másokra irányulás klaszter
Külső-belső harmónia klaszter
Személyes irányultság klaszter
Erkölciség klaszter

Magyarországi vizsgálati csoport

Társadalmi irányultság klaszter
Céltudatosság klaszter
Kompetencia klaszter
Külső-belső harmónia klaszter
Erkölciség klaszter

Belgiumi vizsgálati csoport

Társadalmi irányultság klaszter
Humanisztikus szemlélet klaszter
Kompetencia klaszter
Self-diszpanzió klaszter
Céltudatosság

A három populáció klasztereit összehasonlítva azt tapasztaljuk, hogy a magyar és a román csoportok között sok hasonlóság tapasztalható, és lényegesebb eltérés e két csoport és a belga hallgatók csoportja között van. (Részletes elemzés a dolgozatban.)

Az attitűd és értékbeli eltérések elemzése alapján elmondhatjuk, hogy a képzés során sokkal nagyobb mértékben tudunk hatni a szakmai attitűdökre, mint a szakmai értékekre (és általában az értékorientációra). Ezt igazolja az a tény, hogy míg az értékváltozásokban két szignifikáns változás mutatható ki a szakmai szocializációs folyamatban, addig az attitűdöknél 11 esetben tapasztalunk szignifikáns változást.

Vizsgálatunk tapasztalatai egybeesnek azokkal az elméleti megfontolásokkal, miszerint az értékek stabilabb struktúrák és összetettebb szerveződések, mint az attitűdök, valamint tartósabbak és ellenállóbbak a változásokkal szemben. Az attitűdök komplexebb tanulási folyamatok során (pl. szakmai szocializáció) könnyebben alakíthatók, addig az értéktanulás (értékváltozás) jobban függ az adott társadalomtól és kultúrától.

A képzés során bekövetkezett attitűdváltozások jelzik a naiv, emocionális színezetű és szubjektív attitűdök fokozatos csökkenését, és a racionális jellegű objektív és etikailag megalapozott szakmai attitűdök növekedését.

A „bemenet” és a „kimenet” állapotok közti eltérés alapján elmondhatjuk, hogy a megvizsgált csoportok végzős hallgatói rendelkeznek a pályakezdés szempontjából fontos szakmai attitűdökkel. Ezt azonban nem lehet biztos garanciának számítani a későbbi szakmai beválás szempontjából. (Ennek felmérésére jelen kutatás nem vállalkozik.)

Annak ellenére, hogy ezek a megállapítások csak a megvizsgált populációra érvényesek, ezeket a pozitív tendenciákat általában tapasztalni lehet a hazai szociális képzésekben. Azt a tényt, hogy a végzős hallgatók többsége rendelkezik a szakma végzéséhez szükséges professzionális attitűdökkel, megfelelően bizonyítják a szociális intézmények visszajelzései a képzőhelyek felé. (Lásd szakmai konferenciák, esetkonferenciák stb.)

Az általános képzési változások (mindhárom populációnál tapasztalt változások) főleg a laikus attitűdök csökkenésében mutathatók ki. Külön pozitívként kell megemlíteni, hogy a magyar képzésben tapasztalható leginkább az etikai jellegű és szakmai kompetenciát kifejező attitűdök fokozódása. Ez jól tükrözi a szociális képzésekben folytatott munkát, amelyben nagy hangsúlyt kap az etikai magatartás formálása és a szakmai kompetenciák pontos betartása. Természetesen felmerül a kérdés, hogy ezek a kognitív szinten megjelent attitűdök mennyire esnek egybe a valós viselkedéssel. „...az attitűdvizsgálatok általános módszertani kritikája, hogy a valós viselkedés, és a kognitív szinten adott válasz gyakran távol kerülhet egymástól”

(Bugán 1999: 9) Ezzel a ténnyel számolnunk kell eredményeink értelmezésénél is.

Az értékvizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy az egyéni értékek kisebb mértékben változnak meg a képzés alatt, mint a szakmai attitűdök. (Legtöbb esetben az értékek változásai követik az attitűdváltozás irányultságát.) Az értékek közti eltérés főleg az adott társadalomtól és kultúrától függ. Ezt lehet tapasztalni az olyan értékeknél, mint tolerancia, igazság, egyenlőség. (Belga populáció.)

Ugyancsak a kulturális determináltságot tapasztalhatjuk az elemzésekben bemutatott hazai és nemzetközi vizsgálatoknál is.

Az érték és attitűd változásait vizsgálva úgy gondolom, hogy a képzés során inkább attitűdváltozást tudunk előidézni, amelyek egy későbbi életszakaszban (a szakmai gyakorlása során) fontos személyes értékekké válhatnak.

Figyelembe véve a hazai képzés lehetőségeit, úgy tűnik, hogy a képzések három módon gyakorolhatnak hatást a kívánt attitűdváltozásra: nézetorientált megközelítéssel (elméleti tantárgyak), érzelmi orientált megközelítéssel (szakmai készségfejlesztés és gyakorlatok), valamint viselkedésorientált megközelítéssel (főleg szakmai gyakorlatok).

A nézetorientált megközelítés alapján megfelelő tananyagtartalmakkal, meggyőző ismeretközvetítéssel és jól alkalmazott tömegkommunikációval, az attitűdtárggyal kapcsolatos nézetek megváltozását idézhetjük elő. Az attitűdtárggyal kapcsolatos nézetek tartósabban megváltoznak, ha a nézetorientált megközelítést emocionális ráhatással és viselkedés kondicionálásával is kiegészítjük. Ezekre a képzés elmélete és gyakorlata lehetőséget nyújt.

Annak ellenére, hogy a vizsgálatunk során legtöbb kérdésünkre választ kaptunk még maradtak nyitott, megválaszolatlan kérdések. Így például nem tudjuk, hogy azok az attitűdök, amelyek csak egy adott képzésben változtak szignifikánsan (lásd nemzeti specifikus eltérések) mennyire függenek a képzési tartalmaktól, a képzések hagyományaitól és mennyire az adott kultúrától. Szintén felmerül a kérdés, hogy a „bemenet” és a „kimenet” közti eltérésekben mennyire van szerepe az életkori változás által befolyásolt személyiségérésnek. Azt is elég nehéz pontosan felmérni, hogy a képzési tartalmak közül melyik és milyen mértékben járul hozzá a kívánt attitűdváltozásokhoz (ennek felmérése újabb kutatást igényelne).

Az értékvizsgálatban szintén nem találunk magyarázatot, a vizsgálatban tapasztalt életörömök és kényelmes élet értékpreferenciáinak visszautasítására (ezt a jelenséget más hazai és nemzetközi vizsgálatokban is kimutatták). Feltételezhetően a fiatalok ezekkel az értékekkel pejoratív tartalmakat is társítanak, és ebből adódik ez a visszautasítás.

Reméljük, hogy jelen kutatás tapasztalatait hasznosítani tudják a szociális képzéseket folytató felsőfokú intézmények. Saját képzési tapasztalataik és a

kutatás tapasztalatai alapján lehetőség nyílik új képzési programok kidolgozására, illetve képzési tartalmak módosítására. Véleményünk szerint a képzési programok kidolgozásában nagyobb hangsúlyt kell fektetni a már említett nézetorientált, érzelmi és viselkedés megközelítési módok kongruenciájára a megfelelő szakmai attitűdök kialakításának érdekében.

A vizsgálatunkban kimutatott értékek és attitűdök jelzik a szakmai szocializáció szempontjából fontos értékeket, ezért vizsgálati tapasztalataink – kiegészítve más kutatás-módszertani eszközökkel – segíthetnek a pályaalkalmassági kritériumok pontosabb meghatározásában, illetve segíthetik a pályabeválás kielégítőbb előrejelzését is.

Az értekezés témakörével kapcsolatos publikációk

A nevelési módszerek hatása a tanulók személyiségfejlődésére. *Utunk*. Kolozsvár. 1973.

–Hanák Zsuzsanna: *Kommunikációs ismeretek és készségfejlesztés*. Munkakönyv tanár szakos hallgatók számára. Eger,

Önismeret és személyiségfejlesztés. Közgazdasági és Jogi Kiadó Budapest 1995.

Kísérleti szociális asszisztensképzés Egerben. ISPA Nemzetközi Konferencia 1996.

Kommunikációs készségfejlesztés. Skandi-Wald 2000.

Magyar, román és belga szociális szakos hallgatók értékvizsgálata. *Erdélyi Magyar Pszichológiai Szemle*. Kolozsvár. 2001.

Hivatkozások

Budai István 1993. *A szociális és a pedagógus szakma határán*. *Esély* 3, 119–131.

Budai István 1999. No, hol is tartunk? *Esély* 2–3, 40–49.

Bugán Antal 1994. *Érték és viselkedés*. Akadémiai Kiadó. Bp.

Bugán Antal 1999. Az értékfelfogás alakulása a szocializáció folyamatában. In: *Az iskolapszichológia jelenség világa*. Eötvös Kiadó. Budapest.

Fónai M. – Kiss J. – Fábrián G. 1999. Szociális szakos hallgatók pályaképének néhány eleme. *Esély* 1, 114–132.

Győri Péter 1996. Egy szakma születése – gyorsfénykép önmagunkról. *Esély* 3, 140–156.